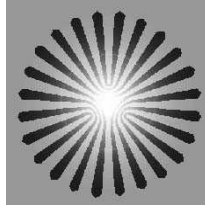

بسمه تعالی

دانشگاه پیام نور

دانشکده: الهیات

گروه علمی: حقوق

راهکارهای حقوقی افزایش میزان اعمال حاکمیت ایران بر منابع
نفت و گاز دریای خزر

نگارش: سهیل اصغرزاده

استاد راهنما: دکتر مرتضی نجفی اسفاد

استاد مشاور: دکتر رضا سیمبر

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته حقوق بین الملل

پاییز ۱۳۸۹

تصویب نامه

پایان نامه

کارشناسی ارشد رشته حقوق بین الملل

عنوان: راهکارهای حقوقی افزایش میزان اعمال حاکمیت ایران بر منافع نفت و گاز دریای خزر

تاریخ و روز دفاع: ۸۹/۸/۲ یکشنبه ساعت ۱۵-۱۳/۳۰

نمره: ۱۹۱ نوزدهم
درجه ارزشیابی: عالی

اعضاء هیأت داوران:

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱	استاد راهنما	دکتر نجفی		
۲	استاد مشاور	دکتر سیم بر		
۳	استاد داور	دکتر میرعباسی	دانشیار	
۴	استاد داور			
۵	نماینده گروه	دکتر آلنجی	استاد	

تقديم به :

پدر عزیز و مادر مهربانم

تشکر و قدر دانی:

وظیفه خود میدانم از تمامی اساتیدی که در دوران مختلف تحصیلی در محضرشان کسب علم و تجربه نمودم قدر دانی نمایم. از جناب استاد دکتر نجفی اسفاد به عنوان استاد راهنمای پایان نامه حاضر و جناب استاد دکتر سیمبر به عنوان استاد مشاور که بدون راهنمایی این بزرگواران به انجام رساندن آن ممکن نبود و جناب استاد دکتر میرعباسی که زحمت داوری رساله را به عهده داشتند و مدیر گروه محترم گروه حقوق دانشگاه پیام نور مرکز تهران جناب استاد دکتر آل کجباف کمال تشکر را دارم.

چکیده :

بحث چگونگی بهره برداری از منابع زیر بستر دریای خزر، پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بین کشورهای ساحلی این دریا آغاز شد و همچنان یکی از پیچیده ترین مباحث منطقه است که بدون راه حلی مشخص باقی مانده و هر یک از کشورهای حاشیه دریای خزر به دنبال اعمال راه حل مورد نظر خود در مورد نحوه استفاده از این منابع سرشار میباشند و هر یک ادعایی مختص به خود در مورد مالکیت منابع دارند .

در این نوشتار سعی بر این است که با بهره گیری از اصول مستخرج از منابع پذیرفته شده در حقوق بین الملل اولاً تا جای ممکن، سهم ایران را در مالکیت منابع نفت و گاز دریای خزر افزایش دهیم، ثانیاً به معیار و مبنایی حقوقی برای سهم مورد ادعای ایران از این منابع دست یابیم تا بتوانیم با ارائه این معیارها در مذاکراتی که ممکن است بین دول ساحلی انجام شود طرف های مقابل را با منطق و استدلال حقوقی برای قبول مواضع خود مجاب کنیم و نیز چنانچه حل مشکل پیش روی دولتهای حاشیه خزر به مراجع حل اختلاف بین المللی کشیده شد دلایل محکمه پسندی برای احقاق حق کشورمان در اختیار داشته باشیم .

بنا بر این در بخش اول به بررسی اجمالی سیر تاریخی حاکمیت دولتها بر دریای خزر ، همچنین مطالعه میزان منابع معدنی موجود در کف دریا و سهم هریک از کشورهای حاشیه در تولیدات نفت و گاز آن خواهیم پرداخت تا زمینه شناخت یکی از متغیرهای پژوهش حاصل گردد؛ در بخش دوم و در پی یافتن مبنایی حقوقی برای سهم ادعایی ایران ابتدا به مهمترین منبع حقوق بین الملل یعنی معاهدات مراجعه میکنیم و سپس به ترتیب دکتترین حقوقی، رویه قضایی، عرف های مرتبط با موضوع و در نهایت اقدامات انجام شده در کمیون حقوق بین الملل را از نظر میگذرانیم.

«فهرست مطالب»

<u>عنوان</u>	<u>شماره صفحه</u>
مقدمه	۱
بخش اول : مبانی بنیادی تحقیق	۴
فصل اول : چشم اندازی بر ابعاد تاریخی و جغرافیایی دریای خزر	۵
مبحث اول : ویژگی های تاریخی و واژه شناسی	۶
گفتار نخست : پیشینه تاریخی دریای خزر	۶
گفتار دوم : نام های دریای خزر	۱۱
بند نخست : نام های برگرفته از ملل اطراف خزر	۱۱
بند دوم : نام های برگرفته از سرزمین ها	۱۳
بند سوم : نام های برگرفته از شهرها	۱۴
بند چهارم : نام های برگرفته از تلفظ دریا در زبان های مختلف	۱۵
گفتار سوم : اقوام اصلی دریای خزر	۱۷
بند نخست : کاسی ها	۱۷
بند دوم : خزران	۱۸
مبحث دوم : ویژگی جغرافیایی دریای خزر	۲۱
گفتار نخست : پیدایش و موقعیت جغرافیایی دریای خزر	۲۱
گفتار دوم : آب و هوا و سایر ویژگی های اقلیمی	۲۴

- گفتار سوم : حوضه آبریز خلیج ها و جزایر ۲۶
- بند نخست : رودها ۲۶
- بند دوم : خلیج ها ۲۸
- بند سوم : جزایر و شبه جزایر ۲۸
- گفتار چهارم : کشورهای حاشیه و بنادر مهم ۳۳
- بند دوم : آذربایجان ۳۳
- بند سوم : ترکمنستان ۳۴
- بند چهارم : قزاقستان ۳۴
- بند پنجم ایران ۳۵
- فصل دوم : منابع زیر بستر دریای خزر ۳۸
- مبحث اول : منابع نفت و گاز خزر ۳۹
- گفتار اول : برآوردهای متفاوت از ذخایر انرژی خزر ۳۹
- گفتار دوم : ذخایر نفت و گاز منطقه و چشم انداز آتی ۴۳
- گفتار سوم : تولیدات نفت و گاز در منطقه خزر ۴۷
- بند نخست : میادین آذربایجان ۴۸
- بند دوم : میادین قزاقستان ۴۹
- بند سوم : میادین ترکمنستان ۴۹
- بند چهارم : روسیه ۵۰
- مبحث دوم : بازارهای مصرف و مشکلات توسعه ۵۲

گفتار اول : نقش نفت و گاز خزر در بازار جهانی و چشم انداز آینده ۵۲

بند نخست : بازار اروپا ۵۳

بند دوم : بازار آسیا ۵۴

گفتار دوم : خطوط انتقال انرژی ۵۷

بند نخست : مسیر شمالی ۵۷

بند دوم : مسیر شرقی ۵۸

بند سوم : مسیر جنوب شرقی ۵۹

بند چهارم : مسیر غربی ۵۹

بند پنجم مسیر جنوبی ۶۰

گفتار سوم : مشکلات توسعه نفت و گاز خزر ۶۴

بخش دوم : افزایش حاکمیت ایران بر منابع نفت و گاز خزر با بهره گیری از اصول و قواعد

حقوق بین الملل ۶۷

فصل اول : وضعیت حقوقی موجود در دریای خزر ۶۸

مبحث اول : پهنه آبی خزر از دیدگاه حقوق بین الملل دریاها ۶۹

گفتار نخست : تعاریف موجود در حقوق بین الملل دریاها ۶۹

گفتار دوم : اثرات حقوقی دریا یا دریاچه بودن خزر ۷۳

گفتار سوم : شمول یا عدم شمول کنوانسیون ۸۲ حقوق دریاها نسبت به خزر ۷۶

مبحث دوم : عهدنامه های موجود در مورد دریای خزر ۸۰

- گفتار نخست : عهدنامه های قبل از برپایی اتحاد جماهیر شوروی ۸۱
- گفتار دوم : معاهدات پس از برپایی اتحاد جماهیر شوروی ۸۴
- گفتار سوم : اعتبار معاهدات پس از فروپاشی اتحاد شوروی ۹۲
- گفتار چهارم : مواضع عملی کشورهای حاشیه خزر در رابطه با ذخایر نفت و گاز پس
از فروپاشی شوروی ۹۹
- بند نخست : روسیه ۱۰۰
- بند دوم : آذربایجان ۱۰۲
- بند سوم : قزاقستان ۱۰۳
- بند چهارم : ترکمنستان ۱۰۴
- بند پنجم : ایران ۱۰۵
- فصل دوم : ارائه پیشنهادی برای افزایش حاکمیت ایران ۱۰۹
- مبحث اول : گزینه های منعکس شده در دکترین مفهوم و شرایط آنها ۱۱۰
- گفتار نخست : استفاده مشترک یا رژیم کاندومینیوم ۱۱۰
- گفتار دوم : تقسیم دریای خزر ۱۱۳
- مبحث دوم : رویه قضایی بین الملل ۱۱۷
- گفتار اول : رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه خلیج فونسکا ۱۱۷
- گفتار دوم : رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه فلات قاره دریای شمال ۱۲۰
- گفتار سوم : رای داور در قضیه یمن و اریتره ۱۲۳
- مبحث سوم : رویه دولتها در تعیین تکلیف مناطق مشترک از دیگاه حقوق بین الملل ۱۲۵

گفتار اول : رویه های منتج به استفاده مشاع	۱۲۵
گفتار دوم: رویه های منتج به افراز.....	۱۲۸
مبحث چهارم : راهکارهای در دست مطالعه کمیسیون حقوق بین الملل	۱۳۱
نتیجه گیری و ارائه پیشنهاد.....	۱۳۴
فهرست منابع.....	۱۴۱

«فهرست نقشه ها»

<u>عنوان</u>	<u>شماره صفحه</u>
نقشه شماره ۱ کشورها و نواحی ساحلی دریای خزر.....	۳۱
نقشه شماره ۲ حوضه آبریز خزر.....	۳۲
نقشه شماره ۳ بنادر و شهرهای ساحلی دریای خزر.....	۳۷
نقشه شماره ۴ خطوط انتقال نفت دریای خزر.....	۶۲
نقشه شماره ۵ خطوط انتقال گاز دریای خزر.....	۶۳

مقدمه:

بحث حاکمیت دولتها جنبه های مختلفی دارد و ما در اینجا میخواهیم به یکی از مهمترین جلوه های حاکمیت که همانا استفاده از منابع طبیعی متعلق به دولت و جلوگیری از بهره برداری بیگانگان است پردازیم.

دریای خزر به عنوان یکی از مناطق استراتژیک جهان در سالهای اخیر مورد توجه قدرتهای منطقه ای و فرا منطقه ای قرار گرفته است. دلیل تبدیل شدن این دریا به کانون توجه جهانی ظهور کشورهای تازه استقلال یافته از شوروی سابق، منابع غنی نفت و گاز این منطقه و فقدان رژیم حقوقی مناسب است. البته مراد از فقدان رژیم حقوقی، بی توجهی و عدم پذیرش رژیم موجود ناشی از قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ بین دولتهای ایران و روسیه توسط کشورهای تازه استقلال یافته میباشد که باعث بروز تنش و بی ثباتی در منطقه گشته و در چنین وضعیتی کشورهای ساحلی با انعقاد قراردادهای دو یا چند جانبه به استفاده از منابع دریا پرداخته اند و همواره غایب بزرگ این قراردادها جمهوری اسلامی ایران بوده است.

به نظر میرسد این استفاده های یک جانبه و بدون موافقت تمام کشورهای حاشیه ای به غیر از آسیب هایی مثل ضایعات زیست محیطی و فرسایش میدین و افزایش هزینه های اکتشاف و استخراج_ حتی اگر از رژیم حقوقی ناشی از قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ صرف نظر کنیم_ با قواعد حقوق بین الملل که میتواند در مورد وضعیت عملی دریای خزر اعمال شود مغایرت دارد.

در این تحقیق به دنبال این هستیم که با کمک گرفتن و تنقیح مناط از موافقت نامه های دو جانبه و چند جانبه مشابه و وضعیت های حقوقی همانند، عرف و اصول کلی حقوق بین الملل و آرای قضایی به راه حلی دست یابیم که اعمال حاکمیت ایران را بر بیشترین حد ممکن از منابع این دریا اثبات کنیم. بنا- بر این اولین سوال تحقیق به این صورت مطرح میشود که:

آیا قراردادهای ایران و شوروی سابق، میزان مالکیت ایران بر منابع نفت و گاز خزر را روشن میکند

یا خیر؟

و به عنوان سوال اصلی:

راه کارهای حقوقی افزایش میزان اعمال حاکمیت ایران بر منابع نفت و گاز دریای خزر کدام

است؟

با توجه به مسائل مطروحه برای تبیین و سازماندهی این تحقیق به بحثی اجمالی در مورد منابع نفت و گاز احتمالی و اثبات شده ی منطقه و سپس بررسی رژیم حقوقی گذشته و گزینه های پیش رو برای حل این مسئله خواهیم پرداخت و در پی آن برای پاسخ به سوال تحقیق با استفاده از منابع حقوق بین الملل که به بعضی از آنها در بالا اشاره شد فرضیه ها بررسی میگردد.

در واقع در بخش کلیات در مورد رژیم حقوقی بحثی مختصر داریم اما برای پاسخ به دو سوال تحقیق ناگزیر از بررسی سوالات در دو بخش جداگانه خواهیم بود و امید است با استفاده از مبانی پذیرفته شده در حقوق بین الملل بتوانیم باب جدیدی در این زمینه بگشاییم که پیش از این کمتر مورد توجه بوده است.

در زمینه منابع انرژی و رژیم حقوقی خزر مطالعاتی در قالب مقاله، کتاب و پایان نامه انجام گرفته که در بخش منابع به تعدادی از آنها اشاره خواهد شد. به طور کلی این مطالعات کمتر به جنبه حقوقی مسئله پرداخته اند. مطالعات انجام شده در غالب مقالات منعکس کننده دیدگاه های سیاسی نویسنده بوده و در نوشته هایی که به زبان انگلیسی در دسترس بود نیز نویسندگانی که به کشورهای حاشیه خزر تعلق داشتند میکوشیدند طبق مواضع کشور متبوع صحبت نمایند و اگر تحلیل حقوقی ارائه میکنند در راستای تحکیم مواضع مذکور باشد. نظر به اینکه در فهرست منابع کم و بیش به ادبیات موجود در این زمینه اشاره شده است مخاطب ارجمند را به آن بخش ارجاع میدهیم. از سوی دیگر به دلیل اکتشافات جدید مطالعات سابق سندیت آماری خود را از دست داده اند. بنا بر این ضرورت انجام تحقیقی جدید و مطابق آمار و ارقام روز و با بهره گیری از منابع حقوق بین الملل که بتواند بر پایه استدلال حقوقی نتیجه ای قابل قبول ارائه دهد احساس میگردد. گذشته از این مسئله منابع انرژی از مهمترین جنبه های حاکمیت کشورهاست که توجه و برنامه ریزی بیشتر و بهتری را میطلبد تا از تضعیف منافع ملی جلوگیری شود.

در پاسخ به سوالات مطروحه در بالا فرضیه های زیر مطرح میگردد:

۱. به نظر میرسد بتوان از روح حاکم بر قرار دادهای ایران و شوروی حکمی در مورد نحوه بهره برداری از منابع زیر بستر دریای خزر یافت.

۲. راه حل استفاده مشترک(مشاع) از منابع نفت و گاز دریای خزر ، مناسبترین گزینه برای افزایش اعمال حاکمیت ایران است.

با توجه به اهمیت دریای خزر از نظر اقتصادی و سیاسی کشورهای حاشیه ی دریا، که بعد از فروپاشی شوروی سابق به پنج کشور افزایش یافتند، همواره به دنبال گسترش نفوذ خود بر منابع این دریا بوده اند. کشور ما به دلایل مختلف که اغلب سیاسی است در این رقابت بازنده بوده و نتوانسته به حداقل حقوق خود در این منطقه دست یابد. به نظر میرسد عدم وجود یک مبنای حقوقی مناسب برای طرح خواسته های ایران میتواند یکی از دلایل این عقب ماندگی باشد در این نوشتار هدف بررسی راههای عملی و پیشنهاد مبنایی برای ادعاهای ایران در زمینه ی منابع نفت و گاز دریای خزر میباشد، تا از این طریق هم با استفاده های یک سویه ی سایر کشورها از نظر حقوقی مقابله کنیم و هم به حقوق حقه خود در این حوزه دست یابیم.

امید است انجام چنین تحقیقی در تقویت ادبیات حقوق بین الملل و به خصوص در زمینه انرژی دریای خزر موثر باشد و نیز مورد استفاده بازیگران عرصه بین المللی قرار گرفته و کمکی هرچند ناچیز برای محققان و دانشجویانی که از این پس در این زمینه مطالعه می کنند باشد.

انجام تحقیق به روش تحلیلی توصیفی میباشد. برای تحلیل اطلاعات از استدلال و استنتاج استفاده خواهد شد. جمع آوری اطلاعات از طریق روش کتابخانه ای صورت میگیرد و از ابزاری مانند فیش و جدول و فرم استفاده میگردد و امید است بتوانیم به موافقت نامه های جدید دسترسی یابیم.

بخش اول مبانی بنیادی تحقیق :

دریای خزر به عنوان بزرگترین دریاچه جهان در منطقه آسیای میانه و بین پنج کشور ایران، آذربایجان، ترکمنستان، قزاقستان و روسیه قرار دارد. این دریاچه که به دلیل وسعت زیادش دریا نامیده می شود در طول تاریخ بستر بسیاری از تحولات سیاسی و تاریخی بوده است. اقوامی که در اطراف آن زندگی می کردند همواره به عنوان منبع غنی تأمین غذا به آن نگریسته اند و قدرتهای سیاسی اطراف آنرا به عنوان منطقه ای استراتژیک محسوب میکردند.

قدمت این دریاچه به دوره سوم زمین شناسی باز می گردد و از زمان شکل گیری امپراطوری های ایران، این پهنه آبی جزء قلمرو ایران بوده و حکومت های مختلف بر آن حکمرانی کرده اند. منابع نفت و گاز دریای خزر در سالهای اخیر مورد توجه قرار گرفته و کانون اصلی اختلافات منطقه را تشکیل داده است. در این بخش برای ورود به بحث اصلی ابتدا در فصل اول ویژگی های تاریخی و جغرافیایی دریای خزر مورد بررسی قرار می گیرد تا آشنایی مختصری با موقعیت جغرافیایی و سیر تاریخی دریای خزر به دست دهیم پس از آن در فصل دوم به سراغ منابع نفت و گاز این دریا خواهیم رفت و ذخایر موجود در آن را بررسی می کنیم و سپس بازارهای موجود برای این منابع را از نظر می گذرانیم.

فصل اول چشم اندازی بر ابعاد تاریخی و جغرافیایی دریای خزر:

برای اینکه بتوانیم در مورد قلمرویی خاص درست بحث کنیم و نهایتاً مباحثمان منجر به نتیجه گیری شود ابتدا باید پیشینه آن را هر چند به طور مختصر بدانیم. در مورد دریای خزر نیز سیر تاریخی حکمرانی قدرتهای مختلف بر آن و حوادث و رویدادهای تاثیر گزار میتواند به طرح بهتر بحث های آینده کمک کند و به علاوه بررسی موقعیت و ویژگی های جغرافیایی سبب می شود تصویر درستی از موضوع بحث داشته باشیم و بدانیم که چه کشورهایی با چه موقعیت و امکاناتی در اطراف دریا قرار دارند.

از این رو در فصل حاضر مبحث اول را به بررسی ویژگی های تاریخی اختصاص دادیم که در ضمن آن بحثی در مورد نام دریای خزر هم خواهیم داشت و در مبحث دوم ویژگی های جغرافیایی این دریا و نیز کشورهای اطراف آن و حوضه آبریز دریا و بنادر مهم آن مورد بررسی خواهد بود.

مبحث اول ویژگی های تاریخی و واژه شناسی:

در گفتار اول این مبحث سعی بر این است که پیشینه دریای خزر را در منابع تاریخی و جغرافیایی کهن و همچنین از نظر حاکمیت تاریخی قدرتهای ساحلی بر این دریا مورد مطالعه قرار دهیم. به این منظور موضوع را از هر دو منظر، در دوره پیش از اسلام و پس از آن بررسی خواهیم کرد. نام های مختلف این دریا که هر یک دارای خاستگاه متفاوتی میباشد نیز در گفتار دوم مورد بررسی خواهد بود و در نهایت دو قوم مهم که در اطراف دریاچه زیسته و سبب تحولات سیاسی و تاریخی در این منطقه بودند در گفتار سوم مورد مطالعه خواهند بود.

گفتار نخست پیشینه تاریخی دریای خزر:

ذکر نام دریای خزر در آثار مورخین و جغرافیدانان در دوره های مختلف نشانگر اهمیت این دریا در طول تاریخ است، در ذیل به بررسی برخی از منابع تاریخی میپردازیم. در «بندهشن»^۱ کتاب زردشت در سفر تکوین^۲ (اصل خلقت)، از دریای خزر یا کام رود یاد شده و باز در جایی در همین کتاب آمده است: زراه کامرود در شمال ایران است و زراه در لغت زند (ساسانی) به معنی آب شور و دریا می باشد و نیز در زند (اوستا) در همان کتاب بندهشن، نام دریا را زره اوجستان نوشته و گوید رود دیرد به این دریا می ریزد.^۳

در غرب نخستین بار هکاتی میلیتی (قرن ۵-۶ ق.م) مورخ یونانی از دریای خزر نام برده و آنرا دریای هیرکانی مینامد.^۴ در سال (۴۵۸ ق.م) هرودوت اطلاعاتی در مورد دریای خزر جمع آوری کرد که

1. Bondehesn.

2. Sefr takvin.

۳. ایرج افشار سیستانی، دریای مازندران: پژوهش در جغرافیای طبیعی، نام و پیشینه ی تاریخی، رژیم حقوقی، محیط زیست و اقتصاد، (تهران، وزارت امور خارجه دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل، چاپ دوم ۱۳۸۶) ص. ۱۴۵.

4. Kepco, 2007, The history of Caspian sea. available at: <http://www.kepco.ir/Default.aspx?tabid=1229>. visited on [14.01.2010].

بر طبق آن ها اعلام داشت دریای خزر به هیچ دریایی راه ندارد و نیز طول آن ۱۵ روز کشتی رانی و عرضش ۸ روز کشتیرانی میباشد. ارسطو نیز در سال (۳۴۸ ق.م) گفته های او را تایید کرده است.^۱

اسکندر مقدونی بنای تحقیق در مورد دریای خزر را نهاد ولی این تحقیقات پس از مرگ وی در زمان پادشاهان سلوکی به انجام رسید. پتروکلوس دریا سالار سلوکوس به امید یافتن راه میانبر به هند سفری اکتشافی را در دریای خزر ترتیب داد؛ او همچنین نقشه ای از این دریا تهیه کرد. پس از او پاتروکل دیگر دریاسالار سلوکی از دهانه ی سفیدرود تا دلتای ولگا را پیمود.^۲

اطلاعاتی در مورد دریای خزر در نوشته های استرابون جغرافیدان یونانی و اراتوسفه به جای مانده و پمپونیوس ملا، دریای خزر را به سه بخش مهم خلیج کاسپی در شمال، خلیج هیرکانی در جنوب و خلیج سیت-سکا در شرق تقسیم میکند.^۳

از منظر حاکمیت تاریخی بر دریای خزر ساکنان بومی گیلان و مازندران و پس از آنان آریایی هایی که وارد این منطقه شدند اولین افرادی بودند که کنترل سواحل دریا را در دست گرفتند. با تشکیل حکومت های آریایی در فلات ایران حاکمیت دریای خزر نیز به تبع آن در دست این حکومتها بود.^۴

در سالهای (۶۵۵ قبل از میلاد تا ۶۵۱ میلادی) به ترتیب مادها، هخامنشیان، سلوکیان، اشکانیان و ساسانیان بر فلات ایران و سواحل جنوب، غرب و شرق دریای خزر حکومت بلا منازع داشتند؛ تنها در یک دوره ی کوتاه امپراتوری خزرها در غرب دریا قدرت را از ایرانیان گرفت. غیر از خزرها مهمترین اقوام ساکن شمال دریا که اغلب نیمه وحشی و بیابان گرد بودند عبارتند از: سکاها، آلان ها و خوارزمیان.

۱. غلامرضا ورهرام، دریای خزر و رویدادهای تاریخی آن (بر اساس متون قدیمی)، مقاله، (فصل نامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۰ سال ۱۳۶۷) ص ۷۲.

۲. عزیز طویلی، تاریخ جامع بندرانزلی، جلد ۱، (تهران، فیض کاشانی: تربت، چاپ دوم ۱۳۸۳) ص ۸۳.

۳. ایرج افشار سیستانی، منبع پیشین، ص ۱۴۷.

۴. قاسم آخته، دریای مازندران، منافع ایران، چشم انداز آینده نگاهی به تاریخچه دریای خزر، مقاله (جام جم، ۸، ۲۱، ۸۷).

در طول تاریخ بین آنان و حکومت‌های ایران همواره جنگ و ستیز وجود داشته که بسیاری از این درگیریها در اطراف دریای خزر بوده اما در هیچ یک استفاده از نیروی دریایی گزارش نشده است.^۱

در دوران پس از اسلام نیز اطلاعات مختلفی در آثار دانشمندان در مورد دریای خزر یافت میشود. از جمله یاقوت حموی در معجم البلدان در تعریف دریای خزر مینویسد: «در دریای خزر بتحریر همان دریای طبرستان و جرجان و آبسکون است و آن دریای پهناور وسیعی است که به هیچ یک از دریا های دنیا ارتباط ندارد این دریا را دریای خراسانی و جیلی نیز نامیده اند...»^۲.

استخری در مسالک و ممالک چنین آورده: «جانب شرقی دریای مازندران بهری از دیلمان و تبرستان و گرگان و حدود آن و بهری از بیابان خوارزم دارد و جانب غربی اران و مغان و حدود و سریر و دیار خزر و بهری از بیابان غزیه و جانب شمالی بیابان غزیه به ناحیت سیاه کوه و جانب جنوبی با گیل و دیلم و آن حدود دارد...»^۳.

ابن حوقل (متوفی ۳۶۶ قمری) یک فصل از کتاب خود را به دریای خزر اختصاص داده که به بخشهای ذیل تقسیم میگردد: ۱. محدوده ی طبیعی دریای خزر. ۲. مشخصات و ویژگیهای اجتماعی مردمان ناحیه ی خزر. ۳. ذکر مسافتات خزر و نواحی آن.^۴

ابو حمید القرناطی به کشتی رانی در دریای خزر پرداخته و اطلاعات مبسوطی در مورد جغرافیای طبیعی و مشخصات شهرها و کشورهای اطراف آن بدست میدهد که در کتاب او با نام تحفه الالباب و نخبه العجائب جمع آوری شده است.^۵

۱. ابراهیم مشفق فر، روند تاریخی فرمانروایی و حاکمیت قدرتهای ساحلی بر دریای خزر، مقاله، (مجله ی دانشکده علوم انسانی دانشگاه امام حسین شماره ی ۵۶). ص ۸۳ تا ۹۰.

۲. احمد بریمانی، دریای مازندران، (تهران، موسسه ی چاپ و انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۵۶)، ص. ۹۰.

۳. ابو السحاق ابراهیم، استخری، مسالک و ممالک، (تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۰)، ص. ۱۷۶.

۴. غلام رضا ورهام، منبع پیشین، ص ۷۴.

5. Kepco, 2007, The history of Caspian sea. available at: <http://www.kepco.ir/Default.aspx?tabid=1229>. visited on [14.01.2010].